

voor werk. Het doel van al die blanke gezelschappen was simpelweg het inlijven van een neger om de centen veilig te stellen. Dat was hún doel. Mijn doel was zo goed te spelen, dat ik als het ware mijn huidskleur oversteeg. Als ik opkom, denken de mensen: “Hé, een neger!” Maar vanaf het moment dat ik datgene doe waarin ik goed ben, zie je al snel geen huidskleur meer, dan zie je een mens. Dus huur mij maar in als neger, dan zal ik je laten zien dat er meer in Raymi Sambo zit dan jouw bekrompenheid.

‘Diversiteitsbeleid? Daar ben ik voor omdat we in een ontzettend bekrompen land leven als het gaat om diversiteit. Het enige wat ik erover wil zeggen, is dat mensen niet geloven in goede donkere acteurs. Nog altijd geldt: wat de boer niet kent, dat eet hij niet. Als je naar het integratiedebat kijkt, zie je dat veel mensen er niet tegen kunnen dat Nederland verkleurt. In plaats van in te zien dat deze verkleuring een verrijking is voor de cultuur, zijn deze mensen bang om kwijt te raken wat ze hebben. Zo blijft de jury van de Louis d’Or- en Theo d’Or-prijzen heel erg hangen in het veilige wereldje dat ze kennen. Ze kijken niet naar een Cosmic theater, De Nieuwe Amsterdam, of een Made in da Shade, want dat is allochtonentheater. Het lijkt alsof de juryleden dit rare kunst vinden, iets dat ze kennelijk niet willen kennen of beoordelen. En dat terwijl zoiets als het Cosmic theater niet meer weg te denken is uit Nederland. Het is allang een onderdeel van de kunstwereld geworden. Het is tijd voor een nieuwe Rick van der Ploeg!’

Omstreden beleid

Etniciteit beïnvloedt onmiskenbaar keuzes en carrières. De zes ervaringsdeskundigen hebben allemaal te maken gehad met uitsluitingsmechanismen. Dit is in feite een maatschappelijk probleem dat de cultuurwereld overstijgt. Volgens Funda Mújde is het zogeheten glazen plafond voor vrouwen ook van toepassing op

Werner de Gruyter

is sociaal psycholoog en tekstschrijver

mensen met een etnische achtergrond. Het aantal migranten dat door weet te dringen tot de top van de cultuursector is op de vingers van een hand te tellen. Over de noodzaak van diversiteitsbeleid verschillen autochtone kunstinstellingen echter fundamenteel van mening met allochtone kunstenaars. Diversiteitsbeleid is in Nederland omstreden. Velen hebben moeite met het kwaliteitscriterium, dat kort gezegd hierop neerkomt: ‘De beste krijgt de job, tenzij we een neger nodig hebben.’

Wil de kunst- en cultuursector zijn maatschappelijke functie vervullen, dan dient de samenleving zich te herkennen in de culturele producties. Wie vandaag de dag ergens in Nederland een museum of theater bezoekt dan wel een serie bekijkt, ontdekt dat migranten ofwel opvallen door afwezigheid ofwel in stereotiepe rollen en posities worden afgebeeld. De scheve representatie van de multiculturele samenleving in de kunst- en cultuurwereld geeft het antwoord op de vraag of het noodzakelijk is dat diversiteitsbeleid wordt gevoerd. Wat onverlet laat, dat het laatste woord aan de cultuurmaker zelf is. Want dat is uiteindelijk degene die kan laten zien dat hij of zij in staat is uit te stijgen boven de rol van knuffelneger of -negerin.

Naar een nieuw cultureel burgerschap

Soheila Najand Nederlanders behoren anno 2006 niet meer automatisch tot een groep, een dorp, of een stad. Erfgoed, familie, directe leefomgeving of nationaliteit bieden niet het houvast van vroeger. De continu veranderende wereld vraagt om een nieuw cultureel burgerschap, dat burgers met een eigen culturele identiteit laat functioneren in de pluriforme, dynamische en internationaal georiënteerde samenleving.

Sinds een aantal decennia wordt ook in ons land de burgerschapsdiscussie gevoerd. In immigratielanden zoals de VS, Canada en Australië was die al langer gaande. Globalisering, wereldwijde migratie, individualisme en nieuwe technologieën hebben Nederland in relatief korte tijd ingrijpend veranderd. De openbare ruimte is door het gebruik van mobiele telefoons, webcams en beveiligingscamera’s een andere plek geworden. Contact tussen mensen vindt goeddeels plaats via moderne communicatiemiddelen. De voortschrijdende technologie in de medische wetenschap grijpt diep in de menselijke biologie in en brengt discussies over ethiek op gang. De aanwas van verschillende culturele groepen in de samenleving is een 21ste-eeuwse realiteit die geleid heeft tot diversiteit in bevolkingssamenstelling, religies, gewoonten, muziekstijlen, eetculturen en cetera.

Deze verscheidenheid levert niet de rijke en veelzijdige vermenging van visies en stijlen op

die je zou mogen verwachten en leidt evenmin spontaan tot bindingen tussen verschillende groepen. Integendeel, de diversiteit lijkt het gevoel van verbondenheid te ondermijnen. Maar vasthouden aan de culturele eenheid van voorbije tijden is onrealistisch en respectloos. De veranderingen en verschillen als bedreiging van oude geborgenheden beschouwen, leidt enkel tot rancune, bij alle partijen. Het passief aanvaarden van de pluriformiteit volstaat evenmin. Dat heeft het verleden wel bewezen. Het bleek een benadering die leidde tot verwaarlozing, onverschilligheid – en erger.

InterArt lanceerde een aantal jaren geleden de term Nieuw Cultureel Burgerschap. Nieuw cultureel burgerschap gaat over de positionering van burgers in een wereld die continu in verandering is, waarin niets meer vanzelfsprekend is en bovendien niets meer is wat het was. Nieuw cultureel burgerschap neemt dynamiek en diversiteit als uitgangspunt. Het heeft betrek-

king op het als burger met een eigen (culturele) identiteit functioneren in de pluriforme, internationaal georiënteerde samenleving. Iedereen moet uit een duizelingwekkende veelheid aan mogelijkheden zijn eigen standpunt en voorkeuren, zijn eigen identiteit bepalen. Hoe doe je dat? Hoe communiceer je in deze hybride samenleving met een ander? Hoe leer je de ander begrijpen en stel je de ander in staat jou te begrijpen?

Al deze vragen vereisen nieuwe, creatieve benaderingen van het begrip burgerschap. Want samenhang tussen mensen is niet meer vanzelfsprekend, we behoren niet meer automatisch tot een groep – een dorp, stad of land. Erfgoed, familie, de directe leefomgeving of nationaliteit bieden niet het houvast van vroeger. We zijn allemaal wereldburgers. Via satelliettelevisie en internet staan we voortdurend in verbinding met de hele wereld, maar we kennen onze eigen buurman niet. In ons doorgeslagen individualisme staat het individu er vaak bedroevend alleen voor. Gevoelens van onbehagen nemen toe en worden steeds luider geuit. Nieuw cultureel burgerschap streeft ernaar het postmoderne individualisme te verenigen met collectieve verantwoordelijkheid.

Nieuwe competenties

Ik onderscheid een passieve en een actieve kant van de nieuwe culturele burger. Het passieve culturele burgerschap geeft iedereen recht van spreken, recht op expressie. Iedereen verdient erkenning en respect en iedereen bepaalt zijn of haar eigen identiteit (zie ook het laatste manifest van de Verenigde Naties, februari 2005). De actieve kant van het nieuwe culturele burgerschap houdt in dat burgers coproducten of coregisseur zijn van de cultuur en de maatschappij.

Om de rol van cultureel burger te kunnen spelen, om te kunnen functioneren in de huidige complexe samenleving en daarin gelukkig te kunnen zijn, zijn nieuwe competenties nodig.

Die competenties zijn autonomie, flexibiliteit, inzetbaarheid, het voeden en sturen van individuele passies en communicatieve vaardigheden. Autonome, flexibele en inzetbare mensen worden ook al jaren door het bedrijfsleven gevraagd. Maar vanuit de economie wordt autonomie enkel gezien als zelfstandigheid, zonder maatschappelijk referentiekader. Voor mij is autonomie authenticiteit, echtheid en zelfstandigheid, binnen de context van maatschappelijke verantwoordelijkheid en permanente bewustwording.

Voor flexibiliteit en inzetbaarheid geldt dat ze beide uit persoonlijke bereidheid, vanuit nieuwsgierigheid en gedrevenheid voortvloeien, en niet zijn opgelegd aan mensen om in de 24-uurseconomie moderne slaven van ze te maken. Flexibiliteit moet voortkomen uit nieuwsgierigheid en bereidheid te veranderen. Voor inzetbaarheid geldt dat het een gevolg moet zijn van interne discipline, doorzettingsvermogen en individuele passie. Het ontplooiën en stimuleren van passies creëert geïnspireerde, gemotiveerde en betrokken mensen. Werken of studeren zonder dat je hart er ligt, maakt je verveeld, of erger nog, gefrustreerd en rancuneus. Een samenleving van burgers die vanuit hun eigen nieuwsgierigheid en hartstocht tot maximale prestaties komen, is in ieders belang. Communicatieve vaardigheden ten slotte hebben betrekking op inlevings- en reflectievermogen.

Diverse instituties zijn bij uitstek geschikt deze competenties aan burgers bij te brengen. Dit concept van burgerschap houdt de idee van opvoeding in. Het gaat erom dat kwaliteiten die essentieel zijn om een burger te zijn, worden aangeleerd en gecultiveerd. Een nieuwe culturele burger wordt niet geboren, maar gecreëerd, en dus moeten burgers worden opgevoed in de ruimste betekenis van het woord. Deze opvatting vindt in de politiek steeds meer gehoor, en discussies over de sociaal-maatschappelijke en opvoedkundige taken van leerkrachten,

decanen, buurtwerkers, imams en de overheid zelf zijn niet nieuw. In het verleden is burgerschap vooral bevorderd door het onderwijs met in de meeste landen een afgedwongen taaleenheid. Volgens mij is het echter noodzakelijk dat de overheid, veel meer dan nu het geval is, het burgerschapsconcept op actieve wijze bepleit en faciliteert; in het onderwijs, maar ook in de culturele sector en de media.

Via de media kunnen verschillen tussen mensen en culturen inzichtelijk worden gemaakt. Dat kan tot meer wederzijds begrip en betrokkenheid leiden. Tolerantie kan aangemoedigd worden door van jongs af aan de confrontatie met andere ideeën en gedachten aan te bieden en aan te moedigen. De massamedia zijn bepalend in de beeldvorming over oude en nieuwe burgers, en hebben de macht vooroordelen en stereotypering te voorkomen. Media hebben een ‘beeldopvoedende’ functie. Maar de media hebben ook de grote gave ons een collectieve geschiedenis en collectief geheugen te bezorgen. We zijn onze gemeenschappelijke rituelen, tradities en helden kwijtgeraakt en hebben iets nieuws nodig om ons met elkaar verbonden te voelen. Media – zeker de nieuwe die bij jongeren erg populair zijn, zoals internet – zouden daar

De nieuwe culturele burger wordt niet geboren, maar gecreëerd

meer op moeten inzetten, en dan niet op een moraliserende, maar op een creatieve en innovatieve manier.

Leren googelen

De taak van het onderwijs lijkt tegenwoordig louter voorbereiding op de arbeidsmarkt geworden. Het bijbrengen van cognitieve kennis is zijn primaire taak. Persoonlijke ontwikkeling van het individu komt op de allerlaatste plaats. Waar het om draait, is mensen klaar te stomen voor de grote commerciële wereld, en hun de nodige behendigheid bij te brengen. Het zich wegwijs maken in de niet aflatende informatiestroom, die het huidige informatietijdperk typeert, is dan ook een belangrijke competentie geworden – ‘te leren googelen’, z gezegd.

Maar de vraag waar al deze informatie toe leidt, wordt nauwelijks gesteld. Terwijl dat toch een cruciale is, gezien het feit dat de media ons overspoelen en niet zelden manipuleren met informatie, wat het ontwikkelen van een eigen visie bemoeilijkt. We moeten samen met jongeren zoeken naar toereikende middelen om van hen bewuste, autonome burgers te maken die zich gekend voelen in deze maatschappij en zich er maximaal voor kunnen en willen inzetten. Daarbij is ook een pluralistische invulling van onderwijs waarin alle culturen, religies en levensbeschouwingen aan bod en met elkaar in contact komen, cruciaal. Nochtans ontbreekt bij onderwijsinstanties de tijd en de expertise om jongeren op te voeden tot culturele burgers. En hier kan, en zou, de kunst- en cultuursector zich dan ook moeten opwerpen om aan dat streven bij te dragen.

Kunst en cultuur bieden namelijk grote mogelijkheden. Het domein van de kunsten sluit op voorhand niemand buiten, en is niet specifiek aan een bepaalde groep voorbehouden. Kunst betekent inspiratie, ontplooiing en welbevinden van het individu. En in een complexe en cultureel diverse wereld heeft kunst ook een grote collec-

tieve betekenis. Volgens Oscar Wilde was ‘kunst niet geboren als de mens zichzelf en de wereld zou begrijpen’. Want vanuit de kunsten wordt gereageerd op maatschappelijke, culturele, politieke en economische aspecten van de ontwikkelingen in de wereld. Kunst heeft te maken met de beleving van het bestaan, met communicatie of overdracht van beleving naar en met anderen. Veel kunstuitingen zijn onlosmakelijk verbonden met de identiteit en cultuur van de maker en de positionering tot de ander. Dat wat kunst kan bieden, is kennisgeving met anderen en ‘het andere’. Bovendien biedt kunst een haast onbegrensd kader om ervaringen te interpreteren en zich maatschappelijk te engageren. En de waarden die in de kunsten worden uitgedragen, staan eens niet (helemaal) in het teken van functionaliteit en economische rendabiliteit. Zo speelt kunst de rol van het geweten van een maatschappij en roept zij op tot bezinning en reflectie.

De verbeelding maakt de tongen los; roept nieuwsgierigheid op, nodigt uit tot vragen, discussie, stellingname, reflectie. De onderzoekende houding die eigen is aan kunstenaars en in hun kunst gevisualiseerd wordt, kan tot denkprocessen bij mensen leiden. Zij kan burgers aan-

Kunst speelt de rol van het geweten van een maatschappij en roept op tot bezinning

zetten over hun positie en die van anderen in de maatschappij na te denken, in contact te treden met elkaar, elkaar te gaan leren begrijpen en respecteren, zodat ze zich langzamerhand weer deelgenoot voelen van één gemeenschappelijke samenleving en er een hernieuwd gevoel van binding kan ontstaan. En dat is precies wat er in de huidige maatschappij zo hard nodig is.

Culturele vorming

Welzijnsinstellingen hebben dat tot op heden niet kunnen bewerkstelligen. De rol die kunst en cultuur kunnen spelen, wordt nu niet ten volle benut en kan bovendien als voorbeeld dienen voor de welzijnssector. Daarom is het de hoogste tijd dat de kunst- en cultuursector zich in het hart van de maatschappij positioneert, bijvoorbeeld door een intensievere samenwerkingsvorm met het onderwijs. ‘Kunst- en cultuureducatie’ – een begrip dat ik het liefst in zijn geheel zou vervangen door ‘culturele vorming’ – beperkt zich nu veelal tot het bijbrengen van technische vaardigheden of het passief consumeren van culturele uitingen. Terwijl het belangrijk is dat jongeren niet alleen kennisnemen van verschillende culturen en culturele uitingen, maar dat ook hun eigen passies en creativiteit betekenis krijgen binnen een maatschappelijke context. Culturele vorming gaat dus ook buiten schooltijd verder. In de wijken, op straat waar projecten geïnitieerd moeten worden om mensen bij de kunsten en bij elkaar en de maatschappij te betrekken.

Geëngageerde kunstprojecten bieden hiertoe de mogelijkheid. In principe vallen onder deze geëngageerde kunstprojecten, ook wel gemeenschapskunst genoemd, alle vormen van kunstbeoefening die vanuit de gemeenschap ontstaan en door die gemeenschap zelf worden uitgevoerd met de bedoeling om publiekelijk en met artistieke kwaliteit uiting te geven aan wat er in die gemeenschap leeft. De samenwerking die karakteristiek is voor deze kunstvorm draagt

bij aan de integratie tussen de deelnemers onderling en stimuleert ook betrokkenheid bij de eigen leefomgeving en bij democratische processen. Projecten betrekken deelnemers bij het creatief oplossen van (probleem)situaties en moedigen contact tussen participanten onderling aan. Door communicatie en samenwerking die de omgeving vullen met verhalen, verwijzingen en referenties kan gemeenschappelijkheid ontwikkeld worden zodat de bewoners zich verbinden aan de plek en aan elkaar.

Culturele instellingen moeten ook ‘intern’ investeren om een grotere groep burgers aan zich te binden. Op dit moment vertegenwoordigen musea vaak slechts een beperkte groep van de samenleving. Ze presenteren er goed dat een beperkt deel van de samenleving toebehoort en houden vast aan een canon die door een nog beperktere groep is vastgesteld. Om aansluiting te vinden bij de maatschappij zullen musea daar in hun presentatie- en collectiebeleid veel meer rekening mee moeten gaan houden.

Want de tijd van vrijblijvendheid is voorbij. De crisis moet worden bezworen en daarin heeft iedereen een eigen verantwoordelijkheid. Nu is de tijd om een nieuwe sociale infrastructuur te bouwen, die vertrouwen en veiligheid voor iedereen waarborgt. Daarvoor moeten begrippen als democratie, individuele en maatschappelijke rechten, solidariteit en vrijheid (van meningsuiting) geherdefinieerd worden. We moeten met elkaar op zoek naar nieuwe waarden en naar verborgen waarden, die ons met elkaar verbinden. Omdat de overheid zelf ook de antwoorden op alle vragen waarvoor de veranderde maatschappij ons stelt niet heeft, doet zij er goed aan het domein van de kunst aan te grijpen als plek waar culturen samenkomen en waar gezocht kan worden naar antwoorden die de mondige burger van vandaag de dag serieus neemt, en hem voedt en vormt binnen een maatschappelijke context. Het nieuwe culturele burgerschap geeft een nieuwe vertrouwensbasis

Soheila Najand

is medeoprichter en directeur van Stichting InterArt, een culturele instelling die middels multidisciplinaire kunstprojecten maatschappelijke vraagstukken onder brede aandacht brengt met als doel sociale betrokkenheid en cohesie te bevorderen

aan mensen omdat het voorziet in instrumenten die sociale binding met anderen bewerkstelligen en voorkomen dat je jezelf isoleert, zodat we ons weer tot elkaar kunnen verhouden als betrokken burgers van één dynamische maatschappij.